

УДК 947.083.5/72 (477.4)

В.Б. Молчанов
(м. Київ)

ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ КИЇВСЬКИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ у XIX – на початку XX ст.

В статье рассказывается о жизненном уровне киевских полицейских в XIX – начале XX вв. На основе анализа источников и научной литературы доказывається, что благосостояние служащих киевской полиции было намного лучше по сравнению с другими слоями населения.

In the article, it is told about the living standards of policeman's of Kiev in XIX – beginning XX century. On the basis of source and scientific literature analysis it is proved that the prosperity of policeman's of Kiev was much better compared to the other strata of society and had a firm tendency towards improvement.

Історія вітчизняних правоохоронних органів здавна привертала увагу істориків і не лише їх. Разом з тим, якщо дослідженню діяльності карального апарату Російської імперії на терені присвячена значна кількість наукових праць, то питання життєвого рівня службовців поліцейського апарату зазвичай залишались поза увагою переважної більшості дослідників. Крім того, в зв'язку з тим, що в сучасних непростих умовах українського державотворення підрозділи вітчизняної правоохоронної системи нерідко стають заручниками боротьби за владу різних політичних сил, вивчення історичного досвіду забезпечення гідного життєвого рівня представників правоохоронних установ в минулому дасть можливість ефективно здійснювати формування матеріального забезпечення представників силових відомств в нинішній час.

Саме тому метою нашого дослідження є ґрунтовне вивчення еволюції життєвого рівня київських поліцейських у XIX – на початку XX ст. Слід відзначити, що сучасна вітчизняна наука не має єдиного підходу стосовно визначення категорії рівня життя і стверджує, що: «На сучасному етапі досліджень у вітчизняній та зарубіжній практиці можна виокремити два основні підходи, що мають концептуальний характер і можуть бути визначені як основні концепції дослідження рівня життя населення: перша концепція розглядає рівень життя як матеріальне становище населення (у розумінні наявності необхідних матеріальних благ у вигляді доходу для підтримання основних життєвих потреб, забезпеченості певним рухомим та нерухомим майном тощо).

Основна увага приділяється питанням визначення раціональних норм споживання та відповідності реального споживання цим нормам, рівня та купівельної спроможності доходів, обґрунтуванню їх диференціації в суспільстві, встановленню соціальних стандартів. Добробут окремої особи розглядається через призму загальнонаціонального добробуту. Стратегічна мета держави – збільшувати обсяги виробництва і шляхом перерозподілу доходів у суспільстві забезпечувати вищий рівень задоволення потреб; друга концепція (якості життя) базується на визнанні необхідності задоволення потреб людини не тільки в ма-

теріальних благах, а й в умовах для розвитку й життєдіяльності, та означає частковий перехід від макроекономічного до мікроекономічного розуміння. Основна стратегічна мета – створення умов для якісного життя та всебічного розвитку людини»¹.

На нашу думку обидві концепції визначення рівня життя на сучасному етапі є недосконалими для його дослідження в минулому. Разом з тим, перша концепція є більш прийнятною оскільки базується переважно на матеріальному забезпечення та споживанні. Справді, важко вести мову про стандарти якості життя та всебічний розвиток людини у ХІХ ст. Крім того, здійснення дослідження навіть за першою концепцією не буде об'єктивним оскільки вона не передбачає вивчення величини робочого часу, динаміки рівня зайнятості та безробіття. Ми вважаємо, що без таких важливих компонентів концепція рівня життя має досить неповний вигляд і постає обмеженою не відтворюючи всіх аспектів категорії життєвий рівень. У своєму дослідженні ми залуцаємо дані по зайнятості київських поліцейських для більш повного визначення картини їх життєвого рівня. Разом з тим здійснення ґрунтового дослідження навіть за таких умов нам видається надзвичайно складним через брак джерельної бази та відсутність такого роду наукових праць як у вітчизняній так і зарубіжній історіографії.

Зайнятість представників середньої ланки київських поліцейських цілком залежала від суспільно-політичної ситуації в імперії, стану війни або миру та ін. Зазвичай їх функції полягали в щоденному виконанні своїх службових обов'язків, а робочий день не перевищував світлового. Так, приміром, київський поліцмейстер-квартирмейстер Литвинов у 1747 р. для міської поліції склав «предосторожності», які містили лише 5 пунктів, та за якими визначались службові обов'язки і функції співробітників цього апарату².

З часом обсяги втручання поліцейського апарату в усі сфери життя суспільства почали зростати. Вже через десять років у м. Києві було впроваджено посаду магістратського городничого, яку обійняв Яків Павловський. Надана йому інструкція містила 23 пункти і значно розширювала обсяги його³.

За переконанням І.І. Дитятіна, вперше детально юридичне становище міст в Російській державі та роль поліції в їх житті було регламентоване в таких документах, як «Учреждение о губерниях»(1775), «Городовое положение» (1785), а головним чином в «Уставе о благочинии» (1782). Згідно з цими правовими актами, цілями і завданнями поліції визначались «...безопасность и твёрдость зданий, благолепие и украшение городов, содержание мостовой, извоз, постоянные двory, безвредность воздуха, чистота улиц, рек, колодезей, освещение улиц», а также «целомудрие нравов, ради достижения которого полиция должна прилагать тщание о благолепии и порядке при богослужениях к истреблению роскоши, отвращению пьянства, ко присечению азартных игр, уничтожению общих бань и мылень»⁴.

Політичний нагляд в імперії, як відомо, спочатку здійснювала таємна експедиція Сенату, а з часом, після ліквідації цієї установи, її функції було перекладено на таємну поліцію, жандармський корпус та ІІІ відділення його імператорської величності канцелярії⁵.

Як свідчать факти, на території Київщини поліцейське відомство імперії через істотне зростання чисельності населення та посилення урбанізаційних процесів, крім міської і сільської поліцій, з початку ХІХ ст. запровадило свої підрозділи на руднях, транспорті, а також ряді великих фабрик і заводів та в прилеглих до них місцевості⁶. Така тенденція зумовлювала загальне чисельне зростання посадовців карального апарату.

Найбільш чисельну, групу службовців і чиновників київської поліції представляли звичайні городові, унтер-офіцери, квартальні наглядачі, стражники, чиновники нижчого рангу, канцеляристи⁷, кати, нишпорки, поліцейські та охоронні агенти, рядові, жандарми, стражники та ін. Обов'язки представників цієї групи та їх робочий час регламентувалися, як правило, відповідними статутами, циркулярами і наказами та посадовими інструкціями. Оскільки представники саме цього найчисельнішого прошарку забезпечували ефективність роботи всіх важелів каральної системи імперської влади, то вивчення їх життєвого рівня представляє найбільший інтерес для дослідників.

Одним із ключових показників життєвого рівня є заробітна плата та рівень доходів, які можуть отримуватися індивідом як у грошовій, так і в натуральній формі.

Найвищі посадовці імперського поліцейського апарату на Київщині, як правило, мали досить високе грошове утримання. Так, приміром, у 1845 р. київський, волинський і подільський генерал-губернатор Д.Г. Бібіков за кошторисом отримав 6575 руб. (з них за генеральський чин – 1430 руб., за звання сенатора – 1143 руб., столових грошей за звання генерал-губернатора – 3431 руб. і на утримання будинку – 571 руб.)⁸.

Представляють значний науковий інтерес і обсяги грошового утримання київських поліцейських в першій половині XIX ст. Так, згідно з віднайденими нами бухгалтерськими документами, грошові доходи представників поліцейського апарату м. Києва на зламі XVIII – XIX ст. мали наступний вигляд:

Штат поліції м. Києва станом на 16 квітня 1799 р.⁹

Таблиця 1

Посада	Число осіб	Річне утримання одного в руб.	Річне утримання всіх в руб.
Поліцмейстер	1	450	450
Асесор	2	250	500
Квартир'єр	1	Отримує жалування в магістраті	
Баунспектор	1		
На поліцейських службовців та витрати по поліції			300
Міський архітектор	1	500	500
Помічник архітектора	1	120	120
Учень архітектора	1	60	60
На архітекторські припаси			100
У трьох частинах міста			
Інспектор	3	200	600
Судді з членів магістрату	3	Отримують жалування в магістраті	
Городовий унтер-офіцер	3	60	180
Унтер-інспектор	18	150	2700
Брандмейстер	3	100	300
У 18-ти кварталах міста			
Квартальний комісар	18	120	2160
Утримання на парадну форму	144	36	5184
Всього			13454

Якщо уважно проаналізувати вищенаведений штат поліції м. Києва, то побачимо, що ряд її службовців отримували платню не напряму з державної казни, а в міському магістраті, хоча виконували поліцейські функції і безпосередньо підлягали поліцейському. Незначні суми нарахувань на утримання службовців поліції наштовхують на думку про те, що в них не включено нарахувань столових і квартирних грошей.

Викликає зацікавленість і величина утримання штату поліцейської команди м. Києва у 1799 р., яку доцільно показати окремою таблицею.

**Жалування київської поліцейської команди
за новим штатом у серпні 1799 р.¹⁰**

Таблиця 2

Посада	Число осіб	Утримання одного (руб.)	Утримання всіх (руб.)
Підпоручик	1	145,18	145,18
Старший унтер-офіцер	1	15	15
Молодший унтер	1	12	12

З наведених у таблиці даних видно, що київська поліцейська команда мала різних за рангом та родом функцій посадовців. Грошове утримання було незначним. У штаті відсутні витрати на амуніцію, однострій та ін. Очевидно, що її представники отримували ще ряд грошових та натуральних надходжень із міського магістрату за окремим розпорядженням губернатора.

Викликає зацікавленість і динаміка грошового утримання чинів київського поліцейського відомства в середині XIX ст. Як стверджує Є.А. Самойленко, в цей період у м. Києві на утримання двох столів поліції виділялося близько 2 тис. руб. на рік враховуючи жалування столоначальників по 180 руб. на рік кожному. Загалом у 1854 р. на утримання штату київської поліції було витрачено 32 702 руб. 76 коп. Згодом фінансування цієї служби було збільшено завдяки клопотанню київського губернатора до МВС за № 6175 від 22 серпня 1860 р. У ньому вказувалося, що Київ став одним з «орогих» міст Росії. Дороговизна всіх життєвих потреб у першу чергу відображалась на надто низьких окладах чинів київської міської поліції. У зв'язку з цим їх матеріальне становище потребувало негайного покращення, оскільки незадовільний рівень утримання змушував поліцейських знаходити протизаконні джерела для утримання себе і своїх сімей¹¹.

Після проведення в 60-х роках XIX ст. у Російській імперії поліцейської реформи в багатьох містах підросійської України річне утримання городничих не перевищувало 280 руб., дільничних приставів – 57, а квартальних наглядачів – 36. Останні отримували менше рядових пожежників, котрим платили додатково 5–10 руб. на квартиру, одяг і продовольство. Утримання міської поліції було меншим, ніж земської. У 1859 р. після об'єднання поліції в м. Києві були встановлені наступні річні грошові виплати для її службовців: міським наглядачам – по 150 руб. сріблом та забезпечення квартирою; становим приставам – 300 руб. утримання та по 50 руб. на канцелярію; помічникам станових приставів – 250 руб. на рік; для 37 слідчих приставів признача-

лися річні оклади по 300 руб. (всього – 11 100 руб.) та на канцелярські витрати по 50 руб. на рік для кожного (всього – 300 руб.); на створення 12 тимчасових столів у повітових поліціях передбачалося по 240 руб. на кожний (всього – 2880 руб.) та по 77 руб. для кожної повітової поліції на влаштування канцелярських справ. Цього ж року новий начальник корпусу жандармів князь В. Долгоруков, щоб підняти престиж служби у цьому відомстві, добився підвищення платні і пенсій його офіцерам¹².

Представляють значний науковий інтерес джерела утримання київської поліції. Так, з циркуляру МВС №19921 від 16.8.1862 р. для начальника Київської губернії по губернському правлінню дізнаємося, що фінансування цього відомства здійснювалось наступним чином:

«Джерела на утримання поліції:

1. При появі паспортів з дворян, купців та промисловців – по 20 коп., з міщан по 10 коп.
2. При отриманні свідоцтв про відсутність перепон до виїзду з міста чи повіту по 30 коп. *Примітка:* люди простого звання які приходять до Києва на заробітки від цієї плати звільнюються.
3. При видачі свідоцтв за ст.211 т.14 статуту про паспорт торговельного класу людям які проживають тут за паспортами і відкривають через пошту рахунки по 30 коп.
4. При видачі свідоцтв про відсутність заперечень на отримання паспортів для виїзду за кордон по 1,5 руб.
5. При видачі свідоцтв про відсутність перепон на відкриття торговельних закладів та постоялих дворів – 1,5 руб. *Примітка:* якщо ці свідоцтва видаються графськими думами, то цей збір знімається графськими думами на користь поліції.
6. При видачі щорічно нових свідоцтв утримувачам закладів публічних жінок на безперешкодну діяльність протягом року по 10 руб на рік.
7. При видачі різним особам без розрізнення звань свідоцтв про поведінку від поліції які вимагаються при вступі на службу та до навчальних закладів по 30 коп.
8. При видачі свідоцтв чи посвідчень на отримання подорожньої за особистою потребою 30 коп.
9. При посвідченні копій з документів, довіреностей і т.п. по 30 коп.
10. При засвідченні підпису особи яка подає прохання до інших присутніх місць, крім поліції, підпису на довіреності, чи інших документів які засвідчуються в Актах чи маклерських книгах по 30 коп., виключаючи осіб зовсім бідного стану, котрим засвідчувати підписи безкоштовно.
11. При засвідченні повісток поштової контори про тотожність особи, якій адресується грошова кореспонденція чи посилка по 20 коп., також виключаючи осіб найбіднішого стану.
12. При видачі свідоцтв про тотожність особи і відсутність з боку поліції перепон на отримання у судових закладах видачі актів і взагалі будь-яких документів по 30 коп. виключаючи осіб найбіднішого стану.
13. При видачі поліцією свідоцтв про відсутність з її боку перепон на відомий термін у свята, масляний тиждень і т.п. на відкриття на базарних площах для простого люду гойдалок, балаганних вистав і звеселянь за кожне свідоцтво по 1 руб.

14. При видачі свідоцтв на отримання в інших місцях грошей по числу суми по 1 % відсотку кожного разу. *Примітка:* збір цей не повинен стосуватися жалування, пенсій та інших окладів, які призначені для утримання осіб, які їх отримують.

15. При дозволі афіш на концерти маскаради, бали, феєрверки чи інші будь-які видовища, мистецтво, звіринців і взагалі будь-яких публічних вистав і звеселянь, включаючи лише постійні міські театри, дворянського і купецького клубу, по 2 руб. з кожної вистави, а за всі інші дрібні оголошення по 1 руб.

16. При видачі довідкових копій за визначенням поліції прохачам на випадок подачі прохання про те по 1 руб.

17. При засвідченні різного роду товарів, які постачаються за контрактами та накладними візниками, коли необхідно поліцейським чиновникам скласти акт таким товарам і засвідчити їх відраховувати 0,25 % від встановленої суми.

18. При видачі свідоцтв при пригоні худоби Черкаських і Українських биків по 5 коп. зі штуки, з ялівок і робочих, дрібної породи, волів по 3 коп., з коней яких приводять на ярмарки вищої породи по 10 коп. з робочих простих по 3 коп.

19. При дозволі поліціями побудови чи переобладнання будинків 1 % від оціненої суми.

20. За неправильну побудову чи перебудову будинків без відома і розпорядження поліції відшкодовувати з господаря штрафу 2 % від оціненої суми.

21. При заяві становими приставами яким дозволено мати маклерські книги, позичкових листів, векселів, контрактів та інших різного роду документів, крім визначених мит, відшкодовувати на користь поліції по 0,25 % від 100 %.

22. При видачі сплавних білетів від суми вартості на місці дерев'яних виробів від 100 по 1 руб.

23. При заяві в поліції євреями контрактів на утримання ними в селах оброчних статей по 30 коп.

24. За 666 та 683 ст. 11 стат. векс. представлено законом відшкодовувати з боржників по векселях грошей відшкодовувати на користь поліції від усієї суми по 2 % – було справедливим використати силу цього закону не лише до векселів, але взагалі до всіх зобов'язань які представляються до поліції»¹³.

Навіть побіжний аналіз вищенаведеного документу дає можливість усвідомити, що як кількість статей надходжень до бюджету, які контролювала київська поліція, так і їх види та обсяги давали можливість у повній мірі забезпечувати грошові виплати для київських поліцейських у відповідності з чинним на той час законодавством..

У зв'язку із зростанням народонаселення та пришвидшенням темпів зростання урбанізаційних процесів протягом другої половини XIX ст. апарат державної влади Російської імперії істотно зріс. Як стверджує П. Зайончковський, за 50 років (з 1853 по 1903 роки) чисельність чиновників зросла в 5 разів¹⁴. Подібна тенденція спостерігалася і в чисельному зростанні службовців каральних органів влади, чому сприяла реформа поліцейської системи.

25 грудня 1862 р. були затверджені «Тимчасові правила про устрій поліції», згідно з якими старі поліцейські органи в повітових містах (городничий і його канцелярія) і в повітах (земський справник і земський суд) були об'єднані в повітове поліцейське управління на чолі зі справником, який не обирався, як раніше, а призначався губер-

натором. І хоч поліцейське управління оголошувалось колегіальним органом, вирішальне слово належало його голові – повітовому справнику. Повіти поділялися на менші адміністративно-поліцейські одиниці: стани, дільниці і села. В станах поліцію очолювали станові пристави. Вони призначались губернатором за поданням повітових справників. З 1878 р. у них з'явилися помічники – поліцейські урядники. Ця посада запроваджувалася для нагляду за виконанням поліцейських обов'язків нижчими чинами, зокрема соцькими і десяцькими (останні здійснювали поліцейські функції в селах).

Поліцейський апарат Київщини значно збільшився через створення у 80-х роках XIX ст. корпусу сільської охорони, головне завдання якого полягало в охороні поміщицьких маєтків. Сільська охорона утримувалась наполовину за рахунок державного бюджету й самих поміщиків. В умовах швидкого зростання міст у складі міських поліцейських управлінь з'явилися розшукові («сыскные») відділення, які були зародками карного розшуку¹⁵.

Незважаючи на істотне зростання апарату каральних органів влади в цей період динаміка їх фінансування залишала бажати кращого. Так, наприклад, міська поліція протягом 21 року функціонувала на основі штату 1854 р.¹⁶

Слід звернути увагу на той факт, що в середовищі київських поліцейських особи російського походження мали ряд матеріальних переваг над іншими, які регламентувалися окремими правилами: «...стосовно правил 30 червня 1867 р., то вони надають місцевим чиновникам російського походження 14–12 класів наступні переваги:

1. Право на підвищення за вислугу років, в чини по скороченому строку, одним роком раніше загального 3 і 4 річного строку (ст.3 правил).

2. Право на підвищення канцелярських службовців в чини 14 класу за скороченнями на половину, проти належного по їх походженню, строками (ст.4 правил).

3. Право на отримання за скороченими строками, повних окладів пенсій за 25 та половину за 20 років служби в краї (ст.11 правил).

4. Право на зарахування в строк вислуги на пенсію попередньої служби в імперії по селянських закладах та по виборах від дворянства (ст.5 правил).

5. Право на отримання ордену Св. Володимира 4 ступеня за 35 річну службу за скороченим строком, з тим, щоб 3 роки служби в краї рахувалось за 4 в Імперії (ст.6 правил)»¹⁷.

Виписка з правил засвідчує, що в професійній кар'єрі київських поліцейських росіяни мали набагато більше можливостей швидше збиратися наверх по службовій драбині, а відтак їх життєвий рівень був вищим у порівнянні з тими службовцями поліції котрі не мали російського походження.

Окремим рядком слід сказати і про нештатних співробітників київської поліції у XIX ст. На думку А.С. Чайковського та М.Г. Щербака, “з нечисленних документів, які до нас дійшли (більшість знищено під час жовтневої революції і громадянської війни), вимальовується досить строката картина складу глибоко законспірованих інформаторів. Серед них подибуємо людей, зобов'язаних підтримувати зв'язок з поліцією за родом роботи (скажімо двірники), занепалих і аморальних (типу п'яничок), наївних і примітивних у своїй вірнопідданості (здебільшого, дрібних службовців, домогосподарок), гоноровитих авантюристів, яким належність до агентури приносила задоволення, і т.д. і т.п. І тут-таки – чиновники зі становищем, титуловані представники вищого світу, працівники

культури, літератури й публіцисти (такі, як Ф.Булгарін, М.Греч), члени опозиційних партій (навіть відомі діячі – Є.Азеф, Р.Малиновський). Та відділення віддячувало їм значними сумами (по статті «Таємні витрати») не дарма»¹⁸.

Цікаво з цього приводу свідчить В.Д.Новицький: «За царювання Миколи I управляючий III відділенням Л.В.Дубельт платив вивідачам суму кратну 30 – на згадку про суму срібників, які отримав Іуда Іскаріот; він же ставив до кутка вивідача Фадея Венедиктовича Булгаріна, коли йому траплялось забрехатися у своїх «доповідних» (що було, на жаль, нерідко). Характерно, що і знаменитий Шервуд, який намагався водити за носа керівництво, попри всі свої заслуги вилетів з III відділення»¹⁹.

У другій половині XIX ст. грошове утримання київських поліцейських істотно зросло. Як пише Є.А.Самойленко, в м. Києві за штатом 1875 р. і додатками, прийнятими у 1878 р., нараховувалось 300 городових. Кожен з них мав річне грошове утримання в розмірі 140 руб. та доплату 40 руб. на однострій. Дещо більше отримували 103 службовці поліції, відповідно, 144 руб. річного окладу та 50 руб. на однострій. 19 березня наступного року виплати для городових підвищили до 150 руб. річного окладу та 50 руб. доплати на однострій. Суттєвою грошовою допомогою для поліцейських у цей період стало і збільшення виплат за відрядження з – 13,5 руб. до 25 руб. на місяць на одну особу.

Якщо порівняти штати поліції в м. Києві та м. Одесі за 1879 р., то побачимо, що річне фінансування Київської поліцейської контори становило 7500 руб. на рік, а Одеської – 5000 руб. Разом з тим, грошове утримання одеських дільничних приставів, околочних наглядачів та поліцейських службовців було вищим ніж, у м. Києві. Крім того, в одеській поліції існувала посада перекладача з річним утриманням в 600 руб., а в м. Києві такої посади не було²⁰.

Після підвищення грошового утримання в корпусі жандармів ситуація істотно змінилася. Як стверджують А.С. Чайковський та М.Г. Щербак, у цей період бажаючих перевестися з армії в жандарми було багато. Наприклад, у 1871 р. подали відповідні рапорти 142 офіцери; з них шеф жандармів відібрав 21, а комісія рекомендувала зарахувати лише 6²¹.

У зв'язку з соціально-економічними зрушеннями, спричиненими промисловим переворотом та реформою 1861 р., істотно зросла кількість представників поліцейського відомства та поглибилась їх спеціалізація. Так, у м. Києві з 1873 р. почала функціонувати розшукова поліція. Її начальник одночасно обіймав посаду другого помічника київського поліцейського (за що мав надбавку в обсязі 600 руб. на рік). Одночасно було затверджено і штат розшукової поліції, до складу якої входили помічник начальника з річним утриманням в 1020 руб.; 7 «сыщиків» (дозволялося приймати жінок) з окладом (у 3 – по 540 руб. і у 4 – по 360 руб. на рік) та 8 городових з надбавкою до їх річного утримання 576 руб. Значною статтею витрат за цим штатом були екстрені видатки, які становили близько 2000 руб. на рік. Загалом державній казні річне утримання київської розшукової поліції обходилося в 7256 руб.²² Крім того, у м. Києві у 1898 р. здійснювались спроби створити київську річну поліцію (за зразком лондонської). Проте успіху вони не мали²³.

Крім основного утримання всі поліцейські отримували ще й різного надбавки до їх жалування. У зв'язку з цим приведемо обсяги набабок поліцейським службовцям Південно-Західного краю Російської імперії за 1881 р. окремою таблицею.

Список

поліцейським чинам Київської, Подільської і Волинської губерній, яким призначені одноразові допомоги взамін відсоткової прибавки до утримання за 1881 р.²⁴

Таблиця 3

№п/п	Посада, чин і прізвище	Сума
	<u>По Київській губернії</u>	
1	В.о.Київського поліцмейстера, дійсний ст. радник Фон Гюббенет	998
2	В.о.помічника поліцмейстера, полковник Нікітін	576
3	Помічник поліцмейстера тит радник Мастицький	476
4	Столоначальник поліцейського управління тит.радн. Барашенков	102
5	Помічник поліцмейстера титулярний радник Толубеев	140
6	Пом-к Київського повітового справника надв. радник Красицький	476
7	В.о. Бердичівського поліцмейстера колезький асесор Шебанов	190
8	Секретар поліцейського управління титулярний радник Пенков	160
9	Частн. пристав м. Бердичева, кол. секретар Бразуль-Брутковський	190
10	Пристав 3-го стану Берд повіту колезький асесор Шепель	134
11	Радомишльський повітовий справник колезький радник Світкін	112
12	Помічн Таращанського повітового справника надв.радн. Ющенко	476
13	Пристав 1-го стану того ж повіту капітан Дмитрієвський	190
14	Помічник Васильківського повітового справника кол.ас. Белаков	286
15	Пристав 1-го стану того ж повіту колезький асесор Геропес	300
16	Пом-к Канівського повітового справника надв. радник Вишняков	476
17	Старший засідатель поліцейського управління кол.ас. Балясний	96
18	Секретар поліцейського управління тит.радник Копитько	96
19	Пристав перш стану того ж повіту кол.ас. Гермашев	190
20	Пристав 1-ї частини м. Умані колезький секретар Морозов	190
21	Помічник пристава 1-ї частини м. Умані тит. радник Грибов	190
22	Пристав 3-го стану Уманського повіту кол. асесор Давидович	286
23	В.о. Звенигородського повітового справника майор Мещерський	452
24	Сек-р Звенигородського поліцейського управління кол.ас. Гедговд	286
25	Пристав 1-го стану Звенигородського повіту тит. радн. Безпалов	190
26	Ст.засідатель Липовецького поліц. упр-ня кол. ас. Андрієнко	286
28	Секретар того ж управління титулярний радник Черниченко	95.
29	Пристав 1-го стану того ж повіту титулярний радник Навротський	96
30	Пристав 2-го стану того ж повіту колезький асесор Жданов	218
31	Черкаський повітовий справник колезький асесор Панкевич	490
32	Ст. засідатель поліцейського упр-ня кол.секр. Міщенко-Анісімов	95
33	Поліцейський наглядач 1-ї частини Черкас тит.радник Коссюра	190
34	Поліцейський наглядач 2-ї частини того ж міста кол.сек-р Троян	80
35	Пристав 2-го стану Сквирського повіту кол. асесор Позній	190
36	Поліцейський наглядач м. Чигирина тит. радник Литвиненко	110

По Подільській губернії		
37	Поліцмейстер м. Кам'яця колезький секретар Попатенко	150
38	Кам'янецький повітовий справник вістовий поручик Калінович	300
39	Пом-к Летичівського повітового справника губ.сек-р Песчанський	200
40	Ольгопільський повітовий справник колезький радник Воцинін	350
41	Гайсинський повітовий справник надвірний радник Янченко	300
42	Пристав 3-го стану того ж повіту кол. реєстратор Красницький	120
43	Пристав 3-го стану Ямпільського пов. провінціальний сек-р Гурін	200
По Волинській губернії		
44	Володимир-Волинський повітовий справн. штабс-капітан Боклашов	450
45	Острозький повітовий справник надвірний радник Боровиков	450
46	Рівненський повітовий справник колезький секретар Єрмолаєв	500
47	Пристав 2-го стану Старокостянтинівського повіту Кандауров	190
48	Кременецький повітовий справник надвірний радник Силич	200
49	Пристав 1-го стану того ж повіту, колезький секретар Деканович	140
50	Лубенський повітовий справник надвірний радник Лукич	500
51	Бувший поліцмейстер м. Житомира кол.ради. Газаскіон-Сомальській	100
52	Заславський повітовий справник ротмістр Енгельгардт	400
53	Поліцейський пристав м. Волочиск, колезький асесор Індутний	160
54	Пристав 1-го стану Дубенського повіту кол. асесор Сердюков	110
55	Пристав 1-го стану Луцького повіту, вістовий поручик Шумаков	150
	Всього	14938

Як видно з таблиці надбавка до жалування за 1881 р. по поліції південно-західного краю становила 14938 руб. Зокрема по Київській губернії – 9968 руб., Подільській – 1620 і Волинській – 3350²⁵. Найбільше доплат припадає на Київщину оскільки цей регіон був найбільш густозаселений і економічно розвинений.

Оскільки грошове утримання нижчих чинів київської поліції в кінці XIX ст. залишалось досить низьким, у цій державній структурі спостерігалась значна плінність кадрів. Так, протягом 1899 р. у м. Києві з 388 осіб нижчих чинів поліції звільнились зі служби 233 особи.

Плінність кадрів призводила до поширення службових зловживань та посадових злочинів серед поліцейських службовців. Так, П.Ф.Щербина пише, що наглядач київського тюремного замку Анісімов брав участь у виготовленні фальшивих грошей за допомогою ув'язнених Калайди, Блумкіна, Давида Ясського та ін. З двох плавок сума фальшивих грошей складала 400–500 рублів. Гроші оптом продавались київським ділкам по 30–40 рублів за сотню. Десять рублів з сотні брали собі ув'язнені, а решту 20–30 рублів забирав наглядач тюрми Анісімов²⁶.

Після розкриття цієї справи поліцейське керівництво було вимушене підвищити грошове утримання наглядачів київського тюремного замку. Саме тому як «Смотрителю» так і двом наглядачам було встановлено доплату в обсязі 900 руб. на рік (по 300 руб кожному)²⁷.

Заслуговує на увагу і такий вид позапланових доходів київських поліцейських, як депозитні вклади до банків. На думку В.К.Яцунського, в першій половині XIX ст. відсотки по депозитах були невисокими, а їх кількість незначною²⁸.

Негативно на добробуті як всього населення, так і службовців київської поліції відображались наслідки економічних криз. На думку відомого радянського дослідника А.Ф.Яковлева, кризи промислового капіталізму в Росії мали місце у 1873, 1882 та 1890 рр. Вони мали характер криз загального перевиробництва і були фазами економічного циклу. Кризи 1900–1903 рр. та 1908–1909 рр. мали структурний характер і не спричинили а ні стрімкого падіння цін, а ні масових банкрутств, а ні різкого зростання безробіття²⁹.

Загалом на зламі XIX–XX ст. ситуація в грошовому обігу залишалась відносно стабільною. Інфляція мала повзучий характер і не могла істотно впливати на життєвий рівень представників каральних органів влади. Значною мірою становище у цій сфері змінилося в дещо пізніший період. Хоча поступове знецінення паперових грошей відбувалося постійно, проте найвищих темпів воно досягло напередодні та під час першої світової війни. На підставі даних, наведених Н.Шапошніковою, можна стверджувати, що величина грошової маси Російської імперії, яка перебувала в обігу протягом 1913–1914 рр., майже подвоїлася³⁰. Це призводило до зниження вартості грошей та купівельної спроможності як усіх громадян так і київських поліцейських зокрема.

Загалом, якщо ретельно простежити динаміку грошових доходів головних соціальних груп жителів підросійської України на початку XX ст. то побачимо, що державні службовці перебували у більш вигідному становищі порівняно з основною масою населення, оскільки грошове жалувannya вони отримували регулярно і вчасно. Однією з найбільш високооплачуваних категорій була поліція. За даними ЦДІАУК, нами побудована таблиця грошових доходів київських поліцейських.

Грошове жалувannya поліцейських чинів м. Києва на початку XX ст.³¹
(руб. на рік)

Таблиця 3

Посада	Жалувannya	Посада	Жалувannya
Обер-поліцмейстер	8500	Окологородний наглядач	600
Поліцмейстер	5500	Письмоводитель	600
Керівник канцелярії	3000	Наглядач резерв. команди	400
Пом. поліцмейстера	2500	Кінний стражник	190
Чинovníки з особливих доручень	2000 – 2300	Городові старші	250
Начальник розшукової поліції	2000	Городові молодші	190
Пристав	1500	Городові резервні	120
Пом. пристава	1000	Архіваріус	700
Столоначальник	900	Секретар	1600
Пом. столоначальника	700	Казначей	800
Городові тимчасові	190	Журналіст	700

Видно, що найвищу заробітну плату отримував обер-поліцмейстер, а найнижчу – городові та кінні стражники. Досить істотний рівень грошового утримання був у секретаря, пристава та столоначальника. Міська влада постійно приділяла увагу грошо-

вому забезпеченню охоронців правопорядку. Так, у 1903 р. для городових залежно від вислуги було підвищене річне грошове утримання на 50–100 руб.³²

Як і в попередній період, чисельність правоохоронців зростала. Так, за свідченнями відомого києвознавця В. Ковалинського, у м. Києві у 1911 р. після перенесення борделів з центральної частини міста на віддалену від центру Заводську вулицю для дотримання громадського порядку на навколишній території утримувачки такого роду закладів Прасковія Дячкова, Марія Байкова та Васса Крючкова у грудні просили поліцейстера з наступного 1 січня призначити за їхній рахунок в районі будинків розпусти нічний пост у складі одного городского. 10 січня вони вже внесли до міської скарбниці 500 руб. на утримання та 25 руб. на озброєння поліцейського, а також зобов'язалися надати для городского помешкання. Міська влада клопотання задовольнила³³.

Обсяг витрат на квартирне утримання вищих чинів поліцейського апарату царської влади на Київщині можна показати такою таблицею.

Земські витрати на квартирне утримання поліцейських у Київській губернії в 1905 р. (руб.)³⁴

Таблиця 4

Види витрат	Київська губернія
Квартирне утримання судових слідчих	25300
Квартирне утримання повітових справників	7700

Дані таблиці свідчать про значні обсяги видатків із земських бюджетів на цільове задоволення житлових потреб поліцейських посадовців. Найбільше грошей за цією статтею витрачали в Київській губернії на квартирне утримання судових слідчих, а повітові справники отримували значно менше грошей.

Представляє науковий інтерес і грошове утримання київських поліцейських нишпонок. Так, на початку ХХ ст. заробітна плата філера становила близько 50 руб. на місяць. Для тих, хто прослужив більше одного року, передбачалась надбавка від 10 до 20 руб. Найбільш досвідчені агенти зовнішнього спостереження (зі знанням іноземних мов, досвідом роботи, старші філери) отримували від 100 до 120 руб. Крім того, отримували, хоча і рідко, нагороди за успішне виконання службових обов'язків. Як правило, їх обсяг не перевищував 100–120 руб. У виняткових випадках нагороди становили 500 руб.³⁵

Згідно зі свідченнями, які наводить у своїй праці відомий вітчизняний історик В.М.Волковинський, начальник київської охоранки М.М.Куляк справно виплачував Дмитру Григоровичу (Мордку Гершковичу) Богрову (подвійному агенту, майбутньому вбивці П.А.Столипіна) щомісяця по 100–150 руб., фінансував поїздки за кордон, де його агент «Аленський» вів досить розкішне життя³⁶.

Важливою статтею доходів філерів були витрати на відрядження, за рахунок яких компенсувалися не лише затрати на проїзд, а й видавалися добові в обсязі 2,5 – 3 руб.³⁷ Надзвичайно дорого для поліцейського відомства обходилося утримання закордонних агентів, яке становило 250–2500 марок на місяць, тобто від 100 до 750 руб.³⁸ Разом з тим у їх середовищі спостерігалася значна плінність кадрів. Звільнення досвідчених філерів зі служби пояснювалося постійно зростаючою небезпечністю їх професії при незмінному грошовому забезпеченні. Крім того, вони не мали ніяких службових прав, а їх сім'ї

не забезпечувались державною допомогою у випадку втрати годувальника. Окремим привілеєм агентів була пільга у вигляді 20 % знижки при відвіданні ними будинків розпусти, та все ж вона залишалася для них слабкою втіхою³⁹.

Згідно з наведеними П.Павловим даними напередодні Першої світової війни державні витрати на утримання інформаторів істотно зросли. Гроші на утримання секретних співробітників та конспіративних квартир відпускались департаментом поліції з секретного фонду за розробленим ним кошторисом у розпорядження начальників жандармських управлінь, охоронних відділень та розшукових пунктів. Так, у Києві за цією статтею видатків витрачалось близько 12 тис. руб. на рік⁴⁰.

Загалом громадськість не любила службовців правоохоронних установ влади через їх зажерливість. Проте, незважаючи на зростання корупції, штати службовців поліцейського відомства постійно зростали. Це було зумовлене тим, що відбувалось значне пришвидшення урбанізаційних процесів, яке було спричинене промисловим переоротом та розширенням фабрично-заводського виробництва.

Надзвичайно важливою складовою життєвого рівня, яка потребує детального наукового вивчення є сфера споживання як київськими поліцейськими так і членами їх сімей різноманітних товарів і послуг. Одним з перших вітчизняних науковців, який ґрунтовно розпочав досліджувати цю сторону людського життя, був С.Подолінський⁴¹. У плані вивчення проблеми задоволення потреб людини у продуктах харчування надзвичайно цікавими є творчий доробок О.Чаянова, який наголошував, що вивчення людської потреби в їжі показує, як різні люди по-різному задовольняють цю потребу⁴². На його думку, споживач, маючи певну суму грошей і розраховуючи зробити видатки на певну потребу, зробить їх лише в тому випадку, якщо немає іншої, більш нагальної. Якщо ж така потреба є, то видатки з бюджету споживача будуть спрямовані саме на її задоволення, тому що відмова від цього буде більшим тягарем, ніж від попередньої потреби⁴³.

Як показує аналіз архівних джерел та наукової літератури вищі київські поліцейські посадовці харчувались переважно вдома. Їжу для них готували власні кухарі з найбільш якісних продуктів, а до столу подавала прислуга, наявність якої була необхідною для них у той час. До речі, Т.Веблен виділяє наступні мотиви утримання домашньої прислуги: «1) В умовах підкорення кодексу доброчесності сили і час членів такого сімейства повинні представницьким чином витрачатися в актах демонстративного «неробства...» 2) В умовах підкорення вимозі демонстративного споживання атрибути людського життя (житло, обстановка, екзотичні дрібнички, гардероб, харчування) стали настільки складними і обтяжливими, що споживачі не можуть належним чином справитися з ними без сторонньої допомоги»⁴⁴. Разом з тим, вони могли вживати їжу і на офіційних балах та прийомах та під час нанесення відвідин. Безперечно, що страв для таких осіб подавали значну кількість і з надлишком. Практично, вони мали можливість дозволяти собі і непродуктивне споживання.

Представники середнього прошарку службовців київської поліції харчувались переважно також вдома (їжу для них, як правило, готували домогосподарки), або в закладах громадського харчування (кафе, трактирах, ресторанах та ін.).

Поліцейські службовці найнижчих рангів, оскільки їх рівень платоспроможності був невисоким, готували собі їжу самі, або це робили їх дружини та інші члени сімей.

Одночасно вони могли купувати їжу в більш демократичних закладах громадського харчування та торгівлі, де вона була доступною за ціною – крамницях, шинках, корчмах, харчевнях та ін. Дехто з них винаймав помешкання разом «зі столом» або харчувався в «чайних» чи користувався «домашніми обідами».

Вагомим показником життєвого рівня київських поліцейських є обсяги витрат на харчування. Річ у тім, що серед задоволення матеріальних потреб видатки на продовольство посідають перше місце, тому при незначному доході переважна його частина витрачається саме на купівлю продуктів харчування. Разом із зростанням доходу частка його, що витрачається на продукти харчування, скорочується від загальної суми і змінюється у якісно кращий бік, зменшується вага продуктів рослинного походження, а частка тваринних, навпаки, зростає. Однак потреба у цих продуктах є «мало еластичною» (сягнувши визначеної межі, частка видатків на харчування починає скорочуватися, одночасно збільшуються видатки на інші товари)⁴⁵.

При дослідженні якості та раціонів харчування київських поліцейських представляє суттєвий інтерес такий важливий показник, як вартість продуктів. Цікавою в цьому плані є думка О. Єгунова. За його переконанням, ціною хліба, саме тому, що «без нього ніхто жити не може», більшою чи меншою мірою обумовлюються ціни всіх інших предметів виробництва та споживання, відповідно і всіх речей. Ціною хліба визначається ціна всіх інших продуктів землеробства, котрі вирощуються лише тоді, коли це приносить більший, або принаймні такий самий дохід, який отримується від хліба. Якщо ціна на хліб зростає, то частина земель, на яких вирощуються інші культури, буде використовуватися під хліб, при чому кількість урожаю цих культур та їх пропонування на ринку скоротиться, а ціни на них відповідно зростуть⁴⁶. Таким чином, можна припустити, що вартість зернових культур безпосередньо впливає на ціну всіх інших товарів, які присутні на ринку.

Так, приміром, згідно з даними Є.Зябловського, на Київщині у серпні 1804 р. лантух борошна вагою 9 пуд⁴⁷ коштував 1 – 15 руб.; круп гречаних – 2,1 – 18; вівсяних – 3 – 19,1; ячних – 1,6 – 20; пшона – 2,6 – 22,5. Четверть⁴⁸ вівса цього ж року коштувала від 0,75 до 7,5 руб.⁴⁹ Як бачимо, спектр цін на бакалійні товари був досить значним. На нашу думку, їх величина залежала від обсягів реалізації цих товарів (оптом чи в роздріб) та від місця продажу.

Загалом ціни на харчові продукти протягом розглядуваного періоду зростали. Однак, раціони продуктів харчування істотно змінилися у якісно кращий бік. Люди почали більше купувати нових продуктів (картоплі, локшини, білого хліба, делікатесів та ін.). Одночасно розширювалась мережа закладів громадської торгівлі та харчування, зростала роль ярмарків. Ціни на головні продукти харчування регулювалися державою шляхом жорсткого впровадження місцевими органами влади політики такс про яку вже писалося в наших попередніх дослідженнях⁵⁰.

Якщо співставити заробітну плату звичайного київського городового з цінами на продукти харчування на початку ХХ ст., то побачимо, що за один день своєї служби він міг придбати собі наступну кількість харчових продуктів (або, або): дві курки; більше 2 кг солоні риби; майже 7 кг яловичини; 2 кг шинки; 1 відро молока; 50 яєць; 5 кг цукру та ін.

Друге місце у шкалі людських потреб займає споживання одягу та взуття. У структурі доходів київських поліцейських окремою статтею їх грошового утримання були виплати на однострій. Разом з тим, у позаслужбовий час вони нерідко одягали цивільний костюм. Крім того, за їх рахунок здійснювалось забезпечення одягом та взуттям членів їх родин. Досліджуючи забезпечення цієї потреби, слід звернути увагу на той факт, що попит на її задоволення є набагато еластичнішим порівняно із задоволенням попиту у продуктах харчування, адже у сфері вдосконалення костюму верхня межа витрачання грошей на задоволення цієї потреби практично відсутня.

Вартість одягу та взуття, який вживали більш платоспроможні службовці київської поліції була вищою, оскільки вони виготовлялись із імпортного якісного матеріалу. У зв'язку з цим на їх вартість впливали зовнішньоекономічні чинники. Так, у 1807–1810 рр. через приєднання Росії до континентальної блокади (Тильзитський мирний договір) обіг зовнішньої торгівлі скоротився, що, у свою чергу, негативно позначилося на обсягах споживання імпортованих товарів⁵¹.

Взимку носили шуби-ротонди, а згодом пальта⁵². Під час сильних морозів як жінки, так і чоловіки використовували виготовлені з овечої вовни чорні, білі, коричневі іноді з орнаментом валянки. Нерідко практикували одягати на чоботи та валянки калози⁵³. Матеріал для виготовлення одягу використовували як місцевого виробництва, так і імпортований.

Так, приміром, у першій чверті XIX ст. із м. Лейпцига до України ввозили сукно, байку, полотно, кисеї, тафти, кашеміри, атлас, шарпетки, хустки та ін.⁵⁴ У 1810 р. було введено в дію «Положення про зовнішню торгівлю», яке встановлювало високе ввізне мито на цукор, предмети розкошу, ляні, шовкові та вовняні вироби, шкіри. У 1816 р. всі ввізні мита було підвищено. Лише у 1819 р. новий тариф знизив ставки на ввіз сировини і напівфабрикатів⁵⁵.

Відомий автор тих часів, Я.Новиков, розлючено критикуючи політику протекціонізму царського уряду, стверджував: «... наш тариф вважає шовкові тканини предметом розкошу і обкладає їх високим митом. Але середній клас у Росії думає інакше. Немає дрібного чиновника, бідного офіцера чи прикажчика, дружина якого не вважала б за необхідне, при відомих умовах, одягти шовкове плаття. Чоловік розорується, робить борги, проте разом з тим усвідомлює необхідність жертви через вимоги громадської думки»⁵⁶.

Наявність високої ціни на шовкові вироби у першій половині XIX ст. підтверджують і вітчизняні краєзнавці. Так, приміром, Ю.К.Домотенко засвідчує, що у 1849 р. на Київщині 1 фунт шовку коштував 12 руб. З нього виходило 12 наміток, які продавались по 2 – 3 руб. Відповідно, 1 фунт шовку давав 18 руб. прибутку. В окремі роки сільська сім'я від тутового промислу мала до 80 руб. і більше доходу⁵⁷.

В.В.Потаніна стверджує, що митні тарифи, які були запроваджені у 1857 р., були досить низькими. Проте у 1868 р. було запроваджено ще більш протекціоністські мита⁵⁸. Саме ці заходи і викликали масове невдоволення споживачів. Однак, незважаючи на всі негаразди, споживання київськими поліцейськими та членами їх родин одягом і взуттям протягом XIX – початку XX ст. істотно поліпшилося. Разом із зростанням фабричного виробництва збільшувалось пропонування цих предметів на ринку. Розширення товарно-грошових відносин та торгівельної мережі робили їх більш доступними для споживачів.

Про істотне збільшення пропонування готового одягу свідчать газетні рекламні оголошення тих часів. Так, газета «Киевлянин» у 1897 р. повідомляла, що торгівельний дім «Котляров и Черноголовкин» реалізує лляну тканину подвійної ширини по 30 коп. за аршин⁵⁹ і бумазею по 12 коп.⁶⁰ Інше періодичне видання – «Жизнь и искусство» – у 1893 р. повідомляло про розпродаж у м. Києві білизни до Різдва Христового: сорочок батистових з комірами і манжетами по ціні 1,15 руб.; полотняних – 1,5 руб.; шкарпеток за ціною 65 коп. за пів дюжини; фуфайок теплих по 75 коп. та ін.⁶¹ Ця ж газета у 1894 р. надрукувала оголошення про розпродаж у київському «Варшавському» магазині зимових пальт за ціною 9 руб.; осінніх – по 5 руб.; літніх – по 4 руб. 75 коп.; миколаївських шинелей – по 35 руб.; піджачних костюмів – по 6 руб. 50 коп.; штанів – по 1 руб. 40 коп.⁶²

Окрему увагу слід приділити споживанню товарів широкого вжитку та предметів довгострокового користування та побуту. В цілому вони залишались доступними за ціною. Так, приміром, на початку XIX ст. в м. Києві ціни на побутові речі були такі: пляшка кришталева – 12,5 коп.; склянка – 10; глечик кришталевий – 16; сулія – 6; сито – 6; писанка – 9⁶³.

Меблі замовляли у майстрів або купували готові. При нагоді товари довгострокового вжитку можна було придбати за помірною ціною на розпродажах. Так, у 1877 р. преса повідомляла про продаж з торгів віденського піаніно, м'яких меблів, столів, картин, ламп, шаф та ін., які були оцінені в 277 руб.⁶⁴ В кінці XIX ст. металеве ліжко можна було придбати за 10–12 руб.⁶⁵, а вартість чорного гарнітуру, оббитого оксамитом, становила від 100 руб.⁶⁶

У загальній шкалі життєво необхідних потреб людини третє місце після харчування та споживання предметів першої необхідності і довгострокового вжитку посідає забезпечення житлом та побутовими зручностями. Саме ці фактори найбільш яскраво характеризують загальний добробут службовців київської поліції. Всі помешкання, якими вони користувались для проживання, можна поділити на приватні та орендовані. Слід відзначити, що асортимент пропонованого житла був досить широким і складався з особняків, невеликих будинків, квартир та кімнат.

Найвищі посадовці київського поліцейського апарату проживали у власних особняках, які знаходились на території їх садиб, або маєтків чи в містах де вони перебували на службі. Службовці середнього та нижчого прошарків проживали у власних будинках та квартирах, або винаймали житло. Вартість помешкань та їх оренди була різноманітною і залежала від таких факторів, як якість житла, місце розташування, забезпеченість побутовими зручностями, ціна землі.

Ціна на будинки в губернських центрах завжди була високою, тим більше, якщо вони були новими, мали багато поверхів та значну площу. Так, приміром, на початку XIX ст. у м. Києві будинок купця Лаберди було оцінено в 25 000 руб., вдови поручика Настасії Вулавичевої – в 12 000 руб., колезького асесора Георгія Рибаківського – в 6500 руб. та ін.⁶⁷ Разом з тим, при бажанні в цей же період в м. Києві можна було придбати стару хату за 100–150 руб.⁶⁸

У 1894 р. київські газети рекламували оренду п'ятикімнатної квартири з виходом у двір, «ватер-клозетом», каналізацією та ванною по вул. Микільсько-Ботанічній № 81 за

480 руб. на рік⁶⁹. У сільській місцевості житло було значно дешевшим. Так, згідно з даними І.Фундуклеєва, в середині XIX ст. в Київській губернії селянське обійстя у складі хати, стодоли, хліва і комори можна було збудувати за 91 руб. 20 коп. сріблом⁷⁰.

До послуг київських поліцейських під час відряджень, подорожей та мандрівок у різних містах підросійської України функціонували готелі. Їх мережа протягом досліджуваного періоду значно розширилася, а вартість послуг була різною. Так, приміром, київський готель «Росія» в кінці XIX ст. пропонував приміщення за ціною від 75 коп. до 4 руб. за добу. За умови помісячної оплати вартість проживання була нижчою – від 12 до 50 руб. і дорожче⁷¹. Дещо нижчого класу у м. Києві був готель «Саксонський». У ньому винаймання помешкань коштувало від 50 коп. до 3 руб. за добу. Правда, у цьому закладі всі номери були обладнані ваннами, електричним освітленням, телефонами та ін. Крім того, тут для клієнтів безкоштовно надавали постільну білизну та самовари⁷². Готель «Стара Женева» в м. Києві по вул. Софійській у 1896 р. здавав номери за ціною від 50 коп. до 3 руб. за добу⁷³.

Аналізуючи доступність житла протягом XIX – початку XX ст. слід згадати і про побутові зручності. Безперечно, на початку XIX ст. становище у цій сфері було досить складним. Однак, разом з науково-технічним прогресом та розвитком товарно-грошових відносин в комунальній сфері все більше почали утверджуватись водогінна мережа, каналізація та ін.

Про неухильне розширення мережі водогону у м. Києві свідчить рекламне оголошення майстра П.Дорфмана, в якому повідомлялось: «Водогони влаштовую всюди задарма! Отримую лише за матеріал за цінами місцевих преїскурантів!»⁷⁴.

Важливим фактором добробуту було опалення житлових приміщень. Спочатку воно було пічним. Проте, разом з технічним прогресом все більшого поширення почало набувати водяне та парове. Ціни на паливо влада жорстко контролювала і обмежувала за допомогою системи такс, яку ми досліджували у попередніх роботах⁷⁵. Одночасно спостерігався прогрес і у системах зв'язку. Спочатку це було лише письмове листування поштою, проте у другій половині XIX ст. разом із винайденням телеграфу і телефону ці засоби спілкування набували все більшого застосування в житті представників каральних органів влади.

Так, у м. Києві перші телефони з'явилися у 1878 р. Газети повідомляли про звуковий телеграф (телефон) і пропонували споживачам придбати пару телефонів та 40 аршин дроту лише за 10 руб. Першу телефонну станцію (2 комутатори по 50 номерів кожний) у цьому місті було введено в дію лише у 1886 р.⁷⁶

В житті кожної людини помітну роль відіграють засоби пересування. Саме тому вивчення еволюції забезпечення транспортними послугами службовців київської поліції представляє значний науковий інтерес. Загалом протягом досліджуваного періоду транспорт поділявся на водний та сухопутний. Останній у свою чергу ділився на гужовий та механічний. Всю першу половину XIX ст. аж до поразки Російської імперії у Кримській війні монопольне становище займав гужовий транспорт. У зв'язку з цим представляє інтерес вартість коней, які були головною тяговою силою.

Поступово коні дорожчали. У 1877 р. київські газети повідомляли про продаж 8-річного сірого коня, навченого ходити під сідлом та у запрягу, за 55 руб. Разом з ним продавались: фаєтон за 325 руб.; екіпаж за 300 руб. та коляска без верху за

175 руб.⁷⁷ Багаті посадовці, як правило, користувались службовим транспортом або мали власний «віїзд».

З часом між містами встановлюється регулярне диліжансове сполучення. Так, у другій половині XIX ст. вартість проїзду у диліжансі сполученням Київ-Чернігів у I класі становила 4 руб., у II – 3 руб., а за кожний пуд поклажі треба було платити 50 коп. Аналогічне сполучення було встановлено і м. Києва з м. Житомиром. За цим маршрутом вартість проїзду у I класі становила 3 руб. 50 коп., у II – 2 руб. 50 коп. та за поклажу треба було платити по 40 коп. за 1 пуд. Значною пільгою у диліжансовому сполученні було безкоштовне провезення ½ пуда поклажі на кожен куплений квиток⁷⁸.

Починаючи з другої половини XIX ст. розпочинається будівництво залізничної мережі. Разом з її розвитком зростало і забезпечення споживачів у потребах пересування між містами та країнами. Залізничний транспорт відразу почав набувати популярності серед пасажирів, оскільки він був більш швидким, ефективним і дешевшим, порівняно з гужовим.

Завдяки технічному прогресу з кінця XIX ст. усе більшого поширення набувають механічні види транспорту, такі, як трамваї, автобуси, мотоциклети, автомобілі та велосипеди. Окремо варто зупинитись на розвитку міської трамвайної мережі. Проїзд на цьому виді транспорту був значно дешевшим і зручнішим порівняно з послугами візників. Крім того, чиновники київської поліції при виконанні своїх функцій користувались громадським транспортом безкоштовно. Цікаво те, що на початку XX ст. навіть планували побудувати трамвайну колію між м. Києвом і м. Житомиром⁷⁹. На жаль, ці плани обірвала Перша світова війна.

Другорядним, хоча й важливим показником життєвого рівня є забезпечення засобами особистої санітарії та гігієни, а також медичне обслуговування. Безперечно, що в першій половині XIX ст. ситуація в цій сфері залишала бажати кращого. Проте згодом у зв'язку з розширенням товарно-грошових відносин, зростанням ринку, піднесенням загальної культури та свідомості громадян почали намічатися тенденції до її поліпшення. Газети другої половини XIX – початку XX ст. рясніли рекламними оголошеннями з пропозиціями придбати різноманітні засоби санітарії, гігієни, косметики та парфуми.

У 1877 р. київська преса повідомляла про наявність різних видів мила в аптечних складах Марцинчика та Неєзе, а також у косметичному магазині Добржанського. Так, 1 фунт мамонтового мила коштував 40 коп. За твердженням рекламодавця, саме воно найкраще освіжало обличчя, надавало шкірі білизни, миттєво повертаючи дівочу свіжість, захищало від впливу спеки та холоду. Більш невибагливим клієнтам пропонувалось мило з єгипетських трав по 35 коп. за фунт (рекомендувалось шершавим обличчям з засмагою та тріщинами).

Завдяки чудодійній рідині «Індіана», яка коштувала 4 руб. за флакон, можна було пофарбувати сиве волосся у русий, або рудий чи чорний колір. Для жінок пропонували косметичний засіб для шкіри відомого паризького парфумера Легранда під назвою «Одаліска – Creme cosmetgue Briliante» лише за 1 руб. 50 коп.⁸⁰ В цілому асортимент був досить широким, а ціни на подібні засоби – помірними.

Приміром, у другій половині XIX ст. великий флакон одеколону вагою 1 фунт у м. Києві можна було купити за 1 руб. Продавали і половину такого флакону за 50 коп., або чверть – за 25 коп. Жіночі парфуми пропонувалися по ціні 35–45 коп. за

флакони, а коробки рисової французької пудри – за 25–40 коп. та ін. Прийнятними за ціною були і засоби індивідуальної санітарії: запашний оцет для очищення повітря – 50 коп.; зубний порошок – 15; флакон туалетного оцту – 50; зубного саліцилового еліксиру – 60; перлинного молока для дамського протирання – 50; гліцеринового молока – 50; банка англійського кольдкрему – 30–40 коп.⁸¹

Разом з косметикою, якщо вірити газетній рекламі, пропонувалися і засоби по боротьбі з паразитами – рідина від молі по 30 коп. за флакон, або свіжий японський порошок «Вірна смерть» який знищував блощиць, чорних тарганів, прусаків і мокриць (ціна 1 руб. за фунт)⁸².

Підсумовуючи вищенаведений матеріал у якості висновку до нашого дослідження хотілось би відмітити наступне:

По-перше – як світова так і вітчизняна наука здійснила вагомий внесок в теоретичне переосмислення категорії життєвий рівень. Однак, жодне із запропонованих нині визначень не є досконалим і не висвітлюють повною мірою усі аспекти даної категорії.

По-друге, детальне вивчення динаміки рівня зайнятості та доходів київської поліції в XIX – на початку XX ст. засвідчує ту закономірність, що одночасно із зростанням імперської бюрократичної машини управління чисельно зростав штат в системі охорони правопорядку м. Києва. Зайнятість вищих поліцейських чинів м. Києва у переважній більшості випадків була перманентною і напряму залежала від їх організованості та соціально-політичної ситуації в регіоні. Робочий час у поліцейських середнього та нижчого прошарків не був занадто значний, і, як правило, жорстко не регламентувався. Доходи представників київської поліції мали свої особливості. Справа в тому, що їх диференціація була доволі значною, адже як грошове, так і натуральне утримання високопосадовців у сотні разів перевищувало доходи рядового складу. Крім основного грошового жалування всі, хто перебував на поліцейській службі в залежності від обійманої посади отримували низку доплат у вигляді столових та квартирних грошей а також натуральне утримання.

По третє, ретельний аналіз динаміки сфери споживання чиновників київської поліції в XIX – на початку XX ст. засвідчує, що разом із розвитком ринкових відносин ситуація і цій царині помітно покращувалась. Істотним чином поступово вдосконалювалось громадське харчування. В цілому зростало споживання населенням цукру, картоплі, делікатесів, приправ та ін. Найкраще харчувались представники вищої поліцейської адміністрації. Споживання їжі працівниками середнього та нижчого щаблів поліцейського апарату напряму залежало від їх платоспроможності та організованості.

У галузі споживання предметів першої необхідності, серед яких чільне місце займають одяг та взуття, найкраще забезпечення мали представники вищої ланки імперського управління, оскільки одяг та взуття для них шили висококваліфіковані кравці та шевці з найдорожчих і найвишуканіших матеріалів. У зв'язку з їх високою платоспроможністю вони мали можливість купувати найякісніші і найдорожчі товари широкого вжитку. Решта чиновництва та канцелярських службовців правоохоронних установ перебувала у більш скромному становищі. Однак, разом із соціальними та економічними зрушеннями відбувалось загальне поліпшення споживаного одягу та взуття. Ціни на ці вироби були прийнятними, оскільки розвиток машинного виробництва спричинив до впровадження великих масштабів випуску товарів масового спо-

живання. Негативний вплив на процеси ціноутворення нерідко справляла урядова політика протекціонізму, яка через завищення ввізного мита на товари першої необхідності та предмети широкого вжитку постійно спричиняла до появи дефіциту на окремі групи товарів та не виправданого завищення їх вартості, що в свою чергу зумовлювало погіршення становища у сфері споживання.

Житлове забезпечення та побутове обслуговування службовців київської поліції були далекими від досконалості. Проте, порівняно з іншими верствами населення вони перебували у набагато кращому становищі, адже держава забезпечувала їх помешканнями та видавала відповідні доплати на їх утримання й придбання побутових зручностей. Разом із загальним зростанням міського господарства, появою і розширенням водогінної та каналізаційної мереж, впровадженням поштових перевезень, телеграфного та телефонного зв'язку намітились суттєві зрушення в бік загального покращення сфери побутового обслуговування.

Разом зі зростанням науково-технічного прогресу у галузі транспортного забезпечення відбувалась заміна гужових пересувних засобів на механічні, а користування ними ставало більш дешевим і якісним. Одночасно із загальним розвитком суспільства поступово покращувалось становище і в санітарно-гігієнічній сфері. Про це свідчать періодичні видання того часу, які пропонували споживачам значний асортимент такого роду предметів за доволі помірними цінами. Неухильне покращення відбувалось і з наданням медичних послуг.

¹ Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – С.16–17.

² Тищенко М. Інструкція Київського магістрата магістратському городничому 1757 року. Б.м., б.р. – С.89.

³ Там само. – С.93.

⁴ Дитятин І.І. Статті по истории русского права. – СПб.:Паровая скоропечатня А. Пороховщикова, 1895. – С.14.

⁵ Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом: З історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (ІХ – початок ХХ ст.). – К.: Україна, 1996. – С.74–75.

⁶ Там само. – С.62.

⁷ Канцеляристи ділились на 4 розряди у відповідності з походженням: 1)спадкові дворяни; 2) діти особистих дворян, купців І гільдії та духовенства; 3) діти приказнослужбовців, купців II і III гільдій; 4) діти міщан та податних станів. Для всіх цих розрядів встановлювались особливі строки вислуги першого класного чину/Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.:Мысль, 1978. – С. 34.

⁸ Зайончковский П.А. Указ. соч. – С.75.

⁹ ДАК. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.33.

¹⁰ Там само. – Арк. 29.

¹¹ Самойленко Е.А. Киевская городская полиция в XIX – начале XX вв.: Дис. ... к.ю.н. – Х., 2000. – С.35.

¹² Чайковський А.С., Щербак М.Г. Назв. праця. – С.83–84.

¹³ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.39. – Спр.160 (Дело об увеличении жалования чиновникам гражданских та земских полиций Киевской, Подольской и Волинской губерний. Начато: 10.3.1862, окончено: 14.12.1865. По полицейской части 60 л.). – Арк.8 – 10.

¹⁴ *Зайончковский П.А.* Указ. соч. – С.91.

¹⁵ *Чайковский А.С., Щербак М.Г.* Назв. праця. – С.81 –82.

¹⁶ *Самойленко Е.А.* Указ. соч. – С.69.

¹⁷ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.522. – Спр.227. (Дело по записке Генерал-лейтенанта Каханова о предоставлении чиновникам русского происхождения, занимающим низшие должности, некоторых преимуществ. Начато:31.12.1884, окончено: 8.11.1885. По 1 столу 1 отделения 1884 г. Юго-Западный край Полицейская часть 59 л.). – Арк.43.

¹⁸ *Чайковский А.С., Щербак М.Г.* Назв. праця. – С.73.

¹⁹ *Новицкий В.Д.* Из воспоминаний жандарма. – М.:Изд-во МГУ, 1991. – С.18

²⁰ *Самойленко Е.А.* Указ. соч. – С.77– 79.

²¹ *Чайковский А.С. Щербак М.Г.* Назв. праця. – С.90.

²² *Самойленко Е.А.* Указ. соч. – С.96.

²³ Там же. – С.89.

²⁴ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.519ю – Спр.211 (Дело о назначении чинам полиции Юго-Западного края, из выходцев внутренних губерний пособия, взамен процентной прибавки к жалованию. Начато: 24.12.1881, окончено:12.3.1882. 10 л.). – Арк.8 – 9.

²⁵ Там же. – Арк.11.

²⁶ *Щербина П.Ф.* Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов: Вища школа, 1974. – С.64 – 65.

²⁷ ЦДІАУК. – Ф.442. – Оп.520. – Спр.96 (Дело о выдаче Смотрителю киевского тюремного замка и двоим его помощникам добав очного содержания в 1882 р. Начато:9.6.1882, окончено:11.6.1882. 4 л.). – Арк.1–2.

²⁸ *Яцунский В.К.* Социально-экономическая история России XVII – XIX вв. – М.: Наука 1973. – С.113

²⁹ *Яковлев А.Ф.* Экономические кризисы в России. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1955. – С.16.

³⁰ *Шапошнікова Н.* Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.). – К., 2002. – С.56.

³¹ Складено на основі: ЦДІАУК – Ф. 442. – Оп.638. – Спр.1. – Ч.ІІ. – Арк. 11 – 12; Киевлянин. – 1903. – № 5. – С.3.

³² ДАК. – Ф. 163. – Оп.51. – Спр. 18. – Арк. 7.

³³ *Ковалинський В.* Київські мініатюри. Книга четверта. – К.: Купола 2005. – С.99 –100.

³⁴ Взято з: ПСЗРИ. – ТХХV, отд. 2. 1905 Прилож. – СПб., 1908. – С.176.

³⁵ *Чайковский А.С. Щербак М.Г.* Назв. праця. – С.81.

³⁶ *Волковинський В., Ніконова І.* Революційний тероризм в Російській імперії і Україна (друга половина XIX – початок XX ст.). – К.:Старий світ, 2006. – С.238.

³⁷ *Жандармы России / В.С. Измоздик.* – СПб.:Изд. дом Нева, 2002. – С.367.

³⁸ Там же. – С.396.

³⁹ Там же. – С.368., *Жухрай В.* Тайны царской охранки: авантюристы и провокаторы. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1991. – С.42, 47, 49.

⁴⁰ Павлов Г. Агенты, жандармы, палачи. – Петроград:Былое, 1922. – С.10 – 13.

⁴¹ Подолинський С. Вибрані праці. – Луцьк: ТзОВ Агроспецсервіс, 2004. – С.88.

⁴² *Чаянов А.* Очерки по теории трудового хозяйства. – Вып.2. – М.: Тов-во типогр. А.И.Мамонтова, 1913. – С 11.

⁴³ Там же. – С 11.

⁴⁴ *Веблен Т.* Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – С.106.

- ⁴⁵ *Наумов Г.* Бюджеты рабочих г. Киева. – К., 1913. – С.34.
- ⁴⁶ *Егунов А.Н.* О ценах на хлеб в России и их значение в сфере отечественной промышленности. – М.: Университетская типография, 1855. – С.III.
- ⁴⁷ 1 пуд = 40 фунтів=16,38 кг// Советский энциклопедический словарь. – М., 1981. – С.1093.
- ⁴⁸ 1 четверть = 6 пудів, або =209,91 л // Там само. – С.1502.
- ⁴⁹ *Зябловский Е.* Статистическое описание Российской империи в нынешнем ее состоянии с предварительными понятиями о статистике с общим обозрением Европы в статистическом виде. – СПб.: Тип-я правительствующего Сената, 1845. – С.38.
- ⁵⁰ *Молчанов В.Б.* Вплив державного регулювання цін на життєвий рівень населення України (початку ХХ століття) // Історія України. – 1999. – № 11. – С.5–6.
- ⁵¹ *Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М.* Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті ХІХ століття. – К.:ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1998. – С.96.
- ⁵² *Беловинский Л.В.* История русской материальной культуры. – М.:Вуз. книга, 2003. – С.109–110.
- ⁵³ Там же. – С.73.
- ⁵⁴ *Казьмирчук Г.Д., Соловійова Т.М.* Назв. праця. – С.102.
- ⁵⁵ Там само. – С.96.
- ⁵⁶ *Новиков Я.А.* Протекционизм. – СПб., 1890. – С.26.
- ⁵⁷ *Домотенко Ю.К.* Преславне містечко Трипілля на Київщині: історичні нариси. – 2-е вид., допов. – К.: За друга, 2006. – С.94, 96.
- ⁵⁸ *Потанин В.В.* Таможенная политика России 60-х годов XIX в. и русская буржуазия / Проблемы общественной мысли и экономическая политика России XIX–XX веков. – Л., 1972. – С.61.
- ⁵⁹ 1 сажинь = 3 аршинам = 7 футам = 2,1336 м / Советский энциклопедический словарь. – М., 1981. – С.1170.
- ⁶⁰ *Киевлянин.* – 1897. № 355. – С.6.
- ⁶¹ *Жизнь и искусство.* – 1893. – № 4. – С.4.
- ⁶² Там же. 1894. – № 76. – С.6.
- ⁶³ *Лазаревська К.* Назв. праця. – С.305.
- ⁶⁴ *Киевский листок объявлений.* – 1877. – № 3. – С.3.
- ⁶⁵ *Жизнь и искусство.* – 1897. – № 80. – С.4.
- ⁶⁶ *Киевлянин.* – 1899. – № 184. – С.5.
- ⁶⁷ *ІР НБУ.* – Ф.61. – № 940 – 961. – Арк. 26.
- ⁶⁸ *Лазаревська К.* Назв. праця. – С.302.
- ⁶⁹ *Жизнь и искусство.* – 1894. – № 265. – С.1.
- ⁷⁰ *Фундуклеев И.* Указ. соч. – С.54.
- ⁷¹ *Жизнь и искусство.* – 1898. – № 76. – С.3.
- ⁷² *Ведомости сельского хозяйства и промышленности.* – 1899. – № 69. – С.4.
- ⁷³ *Жизнь и искусство.* – 1896. – № 3. – С.4
- ⁷⁴ *Ведомости сельского хозяйства и промышленности.* – 1899. – № 1. – С.3.
- ⁷⁵ *Молчанов В.Б.* Вплив державного регулювання цін.... – С.5–6.
- ⁷⁶ *Кабыш С.* Откуда пошёл киевский телефон // Київська старовина. – 2004. – № 4. – С.16.
- ⁷⁷ *Киевский листок объявлений.* – 1877. – № 4. – С.3.
- ⁷⁸ Там же. – № 19. – С.3.
- ⁷⁹ Рада. – 1912. – № 955. – С.3.
- ⁸⁰ *Киевский листок объявлений.* – 1877. – № 2. – С.3.
- ⁸¹ Там же. – С.4.
- ⁸² Там же. – №3. – С.4.